

Vladimir ROGANOVIĆ*

O METODOLOGIJI IZRADE LEKSIKONA

Apstrakt: Kompleksna metodologija izrade leksikografskih djela — determinisana viševjekovnim iskustvima i pregnućima evropskih leksikografa — kontinuirano se bogati novim teorijskim i praktičnim uvidima. I pored toga, ne može se ustvrditi da današnji leksikografi i učesnici u leksikografskim projektima na početku svoga rada na novim enciklopedijama ili leksikonima imaju jedinstvenu i opštevažeću „formulu” koja daje odgovor na sva pitanja koja će se nad njima nadviti od faze stvaranja konceptijskih načela leksikona do izlaska izdanja iz štampe ili početka njegovog života u digitalnom okruženju. Iako su putevi kojima se hodi prema izradi leksikona fluidni i iako nisu nikada potpuno istovjetni, leksikografska teorija i praksa nude osnovne metodološke pravce koje je potrebno slijediti na tom putu. Ovaj rad će sintetički ukazati na dobre primjere.

Ključne riječi: *leksikoni, praktična leksikografija, metodologija*

Vijekovi iza nas uvjerljivo svjedoče da su leksikografska djela — na koja mislimo kada govorimo o enciklopedijama, rječnicima i leksikonima — naučni, kulturni pa i civilizacijski proizvodi najvišeg reda. Naročito od sredine XVIII vijeka i pionirskih enciklopedijskih poduhvata francuskih prosvjetitelja predvođenim Didroom i Dalamberom, dobre enciklopedije i leksikoni očituju se kao integratorski dio svjetske nauke: registruju i povezuju događaje, ličnosti i pojave iz prošlosti i savremenosti, a u svojim superiornim izrazima posvećenom čitaocu imaju šta da kažu i o budućnosti. Te sveske među čijim pravilnim stupcima vladaju red, pouzdanost i jasnoća, tumači su otvorenog pogleda i na svijet i na pojedinca u tome svijetu. One sintetički izriču ukupnost čovjekove misli, iskustva, interesovanja i djelovanja. Zato enciklopedijski i leksikografski rad idu u red najvažnijih djelova nauke i kulture jednog društva.

---

* Dr Vladimir Roganović, *Službeni glasnik*, Beograd

Prije nego što ukažemo na nekoliko aspekata kompleksne metodologije izrade leksikografskih djela i ukažemo na odabrane primjere iz leksikografske prakse, iznesimo na ovom mjestu mišljenje o leksikografskim aktivnostima u Crnoj Gori koje se pod okriljem Crnogorske akademije nauka i umjetnosti odvijaju od 2017. godine do danas. To gledište, koje se iznosi u uvjerenju da je u duhu *leksikografskog pogleda* na stvari (dakle zasnovano na faktima i na mezurabilnim rezultatima), ishodi koliko iz uvida u tematski raspon i naučni značaj diskusija koje su studiozno izložene na međunarodnom naučnom skupu posvećenom etnologiji i leksikonima¹, toliko i iz iskustava stečenih tokom dvogodišnje saradnje ovog leksikografa sa CANU. Već i sama činjenica da se u navedenom periodu permanentno i posvećeno odvijaju rad na stvaranju leksikona likovnih umjetnosti, diplomatije, botanike i etnologije Crne Gore, valjan je pokazatelj da na putu stvaranja leksikona CANU i njen Leksikografski centar djeluju promišljeno i predano. Pripreme aktivnosti koje iziskuje rad na stvaranju leksikona — poput zasnivanja konceptijskih načela pojedinačnih leksikona, izbora recentnih saradnika i savjetnika iz Crne Gore i Evrope i formiranja redakcija — sprovedene su uz poštovanje dobrih uzansi kojim nas poučavaju metaleksikografija i leksikografska praksa. Razumije se da je to bazični uslov za uspješan i plodan rad. U prilici smo zato da konstatujemo mjerljiv napredak u procesu rada na pomenutim leksikografskim projektima, čija bi realizacija predstavljala zamašan poduhvat i u sredinama sa znatno razvijenijom leksikografskom tradicijom i praksom. U takvom kontekstu, izdavanje leksikona koji će naučno potkrijepljeno i leksikografski utemeljeno predstaviti građu koja je predmet leksikografske obrade, jeste važan naučni događaj i pozitivan impuls nastavku razvoja ovdašnje leksikografske prakse. Put je uspješno započeo. Iskustvo pak govori da je pred leksikografima i naučnicima različitih usmjerenja još mnogo istraživačkih, stručnih i organizacionih iskustava koja se na njemu ukazuju: od bazične ideje do izlaska leksikonâ iz štampe i/ili početka njihovog života u digitalnom okruženju.

Zašto smo našli za potrebno da ovo istaknemo na početku rada o metodologiji izrade leksikona? Vrlo konkretno: zato što je leksikografski projekat neuporedivo lakše započeti nego okončati. Neka o tome posvjedoči i sam pogled na genezu rada na mnoštvu započetih enciklopedijskih i leksikon-skih projekata u naučnim centrima zemalja nekadašnje Jugoslavije koji nisu dospjeli do svoga *finalisa*. Između faze zasnivanja azbučnika ili abecedara i početka pisanja leksikografskih članaka, između prvih verzija članaka i

---

¹ Međunarodni naučni skup „Etnologija i leksikoni — iskustva i ideje”, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 8. novembar 2019.

leksikografske redakture, u raznovrsnim *kontinuitetima diskontinuiteta*, ti su se započeti leksikoni, rječnici ili enciklopedije izgubili. Danas, neupotrebljivi i zaboravljeni, samuju u tmuni „međuprostora” između fioka i arhiva, između skrajnutih kompjuterskih fajlova i — zaborava.

Kako to izbjeći? Šta uslovljava situaciju da vrijedan i stručan rad leksikografa i naučnika različitih usmjerenja ne urodi plodom, da leksikoni ili enciklopedije ne pronađu svoj put do čitalaca ili, kako je to preciznije reći, do korisnika? Ukažimo najprije na neke od propusta koji se dešavaju u toku praktičnog rada na leksikonima, a koji ponekad promiču „ispod radara” čak i teorijskoj leksikografiji ili metaleksikografiji. U ovom radu ograničićemo se na deset čestih opasnosti koje vrebaju tokom kreiranja planskih aktivnosti i njihovog sprovođenja, te tokom samog rada. One su, vidjeće se, međusobno povezane i silno izukrštane. Zato će na ovom mjestu biti predstavljene po važnosti, koja nužno ne mora da prati samu genezu rada. Započnimo sa (I) *vremenom*. Nerealno planiranje vremena potrebnog za sprovođenje svih faza rada na leksikografskom djelu jedan je od krucijalnih razloga za neuspjeh leksikografskih projekata. U početku rada, nošeni, s jedne strane, logičnim (i dobrodošlim) entuzijazmom ili, s druge strane, zadatim projektnim rokovima, članovi redakcija često ne uspijevaju da procijene koliko je vremena potrebno da se od „bijelog lista hartije” stigne do voluminoznog toma leksikona. Zato je neophodno objektivno i realno procijeniti vlastite snage i još više „prijetnje” koje ih natkriljuju, uz uvažavanje vlastitih ili tuđih iskustava. Najčešće je ova greška povezana sa (II) *neshvatanjem kompleksnosti leksikografskog procesa*, što je, opet, rezultat manjka iskustva i situacije da analiza potencijala nije izvršena na adekvatan način. Iz ovoga nerijetko ishode i (III) *moguća neprecizna zaduženja članovima leksikografskog tima*. Često se u tom „lancu” precijene stručnost i iskustvo učesnika u leksikografskim projektima i njihove organizacione vještine. (I u samim leksikografskim djelima jasno stoji da su ona najčešće djela *grupe autora* što po sebi podrazumijeva dobru koordinaciju i adekvatno komuniciranje.) Uputno je da ta „grupa” odnosno leksikografski tim bude izabrana tako da se jasno razgraniči ko je, kako to Francuzi kažu, *Le Maître d'oeuvre* (prevedimo to kao „naručilac”), a ko *Le maître de l'ouvrage* („izvođač”). U predradnjama, u pripremnim aktivnostima valja izbjeći da se (IV) *zaduženja i obaveze učesnika preklapaju*. Na ovo se nadovezuje jedna samo naizgled manje važna činjenica — da se u toku planiranja rada i (V) *ljetnji mjeseci računaju kao „radni” u punom smislu te riječi*. To najčešće nije slučaj. Najveći broj strukovnih urednika ili urednika pojedinih oblasti, a posebno autora leksikografskih članaka, obavlja svoje primarne radne dužnosti u obrazovnim ili naučnim institucijama, a one u periodu od juna do septembra ne rade u

punom kapacitetu. Zato treba računati sa okolnošću da (VI) *autori nisu uvijek u mogućnosti ili* u blizini *da odgovore na sve zahtjeve*. Nadalje, prilikom određivanja autora koji će pisati leksikografske članke, urednici i članovi redakcija leksikona, enciklopedija ili rječnika pouzdaju se u njihovu (najčešće neupitnu) stručnost ali — često i iz nekog od već navedenih razoga — zanemare činjenicu da određeni autori nisu jasno razumjeli šta se od njih zahtijeva ili da, što je češći slučaj, nemaju iskustvo stvaranja leksikografskih članaka koji se pišu leksikografskim stilom (o čemu će biti iznijeto nekoliko uputstava i u ovom radu). Rezultat je da urednici (VII) *od autora dobijaju neadekvatne članke*. Njihova korekcija iziskuje dodatno vrijeme, još snažniju posvećenost i moguću neophodnost uključivanja novih izvora. Slično se odnosi na (VIII) *neadekvatan kvalitet likovnog materijala* koji će „pratiti” leksikografski članak (fotografije, geografske i druge karte, tabele, grafikoni i sl.). Neophodno je da likovni materijal zadovoljava sve tražene faktografske, estetske i tehničke kriterijume. Takođe, od najveće je važnosti pribaviti (IX) *autorska prava za njihovo objavljivanje*, u skladu sa odredbama Zakona o autorskim i srodnim pravima i drugim pravnim regulama. Konačno, znatan broj leksikografskih projekata zašao je u „slijepu ulicu” zbog (X) *neadekvatnog finansijskog planiranja*, pa je ovim pitanjima neophodno posvetiti najveću pažnju od samog početka rada na leksikografskim projektima.

Da bi se otklonili ovi i drugi potencijalni rizici, sva „uska grla” u kojima zastanu i izgube se projekti koji iziskuju strateško promišljanje, besprekornu organizaciju, neupitnu stručnost učesnika i kontinuiranu podršku naučnih i drugih institucija — neophodno je dosljedno primjenjivati leksikografska metodološka pravila, determinisana viševjekovnim iskustvima i pregnućima evropskih leksikografa i bogaćena novim teorijskim i empirijskim znanjima stručnjaka koji leksikone stvaraju. Nedvojbeno je da nam metaleksikografija ili teorijska leksikografija nudi brojne uvide koji pružaju dragocjene putevoditelje i međaše u procesu izrade leksikografskih djela, na koju se odnosi termin praktična leksikografija. U ovom „pojmovnom paru” mnogo je starija praktična leksikografija. Prvo leksikografsko djelo, do sada poznato, jeste rječnik koji se datuje u 2300. godinu prije nove ere i koji predstavlja gravirane glinene tablice pronađene u gradu Elba u Mesopotamiji, u današnjoj Siriji. U tablice bijahu utisnute riječi iz sumerskog jezika i njihovi ekvivalenti u akademskom jeziku.² Metaleksikografija i njeni korijeni vezani su pak tek za XX vijek i rad ruskog jezikoslovca Leva Vladimiroviča

² Драгићевић, Рајна М., „Развој практичне и теоријске лексикографије”, у: *Са времена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), уредник Рајна М. Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 9.

Ščerbe, koji, između više vanredno vrijednih radova o leksikografiji, godine 1940. objavljuje „Ogled o opštoj teoriji leksikografije”³. Oni su nastavljeni kapitalno važnom knjigom češkog leksikografa Ladislava Zguste „Priručnik leksikografije”⁴. Vrijeme čiji smo savremenici donosi brojne teorijske radove i promišljanja o temi koja nas ovdje interesuje. Pomno njihovo istraživanje otvara nam široke horizonte i nudi odgovore na mnoga pitanja. Ne manje značajno jeste i samo proučavanje dostupnih i dobrih rječnika, leksikona i enciklopedija. Korisno je čitati vrijedne leksikone, njihove predgovore, analizirati načine na koje su leksikografi riješili pitanja selekcije odrednica, suodnosa leksikografskih članaka u pogledu obima i strukture, kako su strukturirali leksikografske članke i sl. Takođe, od značaja je i analiza leksikografskog stila pisanja koji bi trebalo da teži jezgrovitosti, preciznosti, jasnoći, ekonomičnosti izraza.

Iskustva praktične leksikografije nas podsjećaju: moramo biti svjesni da ne postoji opštevažeća metodološka „formula” koja daje odgovor na sva pitanja koja će se nad nama nadviti od faze stvaranja konceptijskih načela leksikona do izlaska izdanja iz štampe. Više je argumenata koji ovu tvrdnju potkrepljuju. Leksikoni se pišu i objavljuju u različitim društvenim, organizacionim i svim drugim okolnostima. Kadrovski i materijalni resursi ograničeni su. Leksikoni su tematski, strukturno i nominalno heterogeni, konceptijska načela su različita. Jednostavno: svakim leksikonom *određena* grupa naučnika ili stručnjaka želi da predstavi *određenu* konceptijom determinisanu ideju, u *određenom* vremenu. Zaključak: svaki je leksikon (leksikografska) priča *per se*. Zato ni putevi njihove realizacije nisu nikada potpuno istovjetni, čak ni ako se, recimo, priređuje drugo, dopunjeno ili prerađeno izdanje istog leksikona. Ne postoje dvije „iste knjige”, čak ni ako nose isti naslov. Sljedstveno tome — nema ni istoga puta ka njihovom stvaranju.

Kako odoljeti ovom izazovu? Najsažetije rečeno: potrebno je dobro poznavati leksikografsku metodologiju i njene osobenosti i pritom u isto vrijeme ispoljiti stručnost, racionalnost i *kreativnost* u njenoj praktičnoj primjeni. Stručnost i racionalnost su, prirodno, podrazumijevajući faktori i o tome ne treba trošiti riječi. Ali, šta znači biti kreativan? „Kreativan” kada imate definisane obime leksikografskih članaka, usvojene abecedare, rokove, kriterijume za izbor odrednica, kada imate široki krug saradnika, redakcije,

³ Щэрба, Лев Владимирович, „Опыт общей теории лексикографии”, Лексикография русского языка, II, под редакцией Д. М. Поцепни, Санкт Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета (година првог издања текста 1940).

⁴ Zgusta, Ladislav, *Priručnik leksikografije*, preveo i predgovor napisao Danilo Šipka, Svjetlost Sarajevo, Zavod za udžbenike Sarajevo, 1991.

urednike, redaktore? Biti kretivan u ovoj oblasti znači iznaći rješenja za probleme na koje prethodnici nisu nailazili i za koje ni teorija ni praksa nemaju jasne odgovore. Iskustvo leksikografa koji je koncipirao, uredio, redigovao više leksikona i enciklopedija reći će da će se nedoumice ili problemi ukazati. Tome su, vjerujemo, svjedočili svi leksikografi tokom rada na leksikografskim projektima. Ako i nisu — hoće. Biti kreativan znači stvoriti put, metaforično rečeno — izmisliti ga. Potrebno je *otvoreno diskutovati* na sastancima redakcija o svim problemima, biti *fleksibilan*, biti svjestan da je leksikon, kako je već napomenuto, djelo grupe autora, čiji je, ma i najvažniji član, ipak dio šireg tima. Nedvojbeno je da je nužno poštovati *leksikografski stil pisanja*, ali ne treba poništavati uvijek i po svaku cijenu vlastiti stil. (Neke od najuspjelijih akribično napisanih leksikografskih članaka odlikuje upravo ova dvojnost.) Najposlije, važno je, posebno u prostorno manjim sredinama, koje odlikuje specifična recepcija napisanog, biti svjestan da se i onaj pojam ili ona ličnost za koje autor ili urednik čvrsto smatraju da je neophodno da imaju „svoju” odrednicu mogu valjano predstaviti čak iako je ne „dobiju” — mogu se predstaviti u kumulativnom leksikografskom članku.

Koje osobine krase dobar leksikon u kome je metodološki postupak valjano sproveden? Često kada se nađemo pred nekim kapitalnim leksikografskim djelom — recimo *Larusom* ili *Britanikom* — do nas kao prvi utisak dopre njegova *grandioznost*, ako hoćete i *voluminoznost*. Pravi ključ za prosuđivanje o vrijednostima leksikografskog djela jeste na drugoj strani. Obimnost je „samo” posljedica obuhvatnosti, obuhvatnost je posljedica dobre koncepcije; koncepcija je posljedica stručnosti leksikografa; stručnost je posljedica znanja; a znanje, naravno, posljedica učenja. Najvredniji leksikoni odlikuju se *adekvatnim suodnosom* — između prikazanog i izostavljenog; između pojedinih oblasti u istom leksikonu; između tematskih i biografskih članaka i njihovog obima. O važnosti tema obrađenih u leksikografskim člancima svjedoči njihov obim. Najbitnije prirodno dobija najviše prostora. Nadalje, leksikon je valjan ako se iz inkomenzurabilne množine znanja koja se nalaze pred redakcijom izdvoje i registruju oni elementi koji su korisniku najpotrebniji. Leksikoni — makar i nosili atribut stručnog — nisu okrenuti samo naučniku, oni su okrenuti širem krugu korisnika. Stvarani su i za čovjeka-prosjeka. Hartman i Džejs u vrsnom *Rječniku leksikografije*⁵ s pravom ističu da je jednu od glavnih karakteristika napretka leksikografije posljednjih godina predstavljala fokusiranost na perspektivu

⁵ Hartman, R. R. K., James, Gregory, *Dicionary of Lexicography*, Routledge, London and New York, 1998.

korisnika (*users perspective*), uslovljena spoznajom da korisnici imaju različite razloge za korišćenje rječnika, a da rječnik može i treba na njih da odgovori.⁶

U tom smislu, najbitniji su metodološki koraci u inicijalnom dijelu stvaranja leksikona: projektno planiranje, izrada projektne matrice sa svim potrebnim elementima i njeno docnije praćenje — od prvog dana do izlaska leksikona iz štampe. Ključna faza jeste izrada integralnog abecedara leksikona. Abecedar je taj korak koji nam svjedoči da je iz faze cjelovitog ili djelimično artikulisanog koncepta jedan leksikografski projekat dobio svoje jasno obličje, svoj egzaktno definisani plan. Abecedar se po usvajanju izdiže do razine metodološkog alata koji pruža mogućnost za precizno praćenje, administriranje, podjelu posla i organizaciju u realizaciji projekta. Konceptualne osnove koje su mu prethodile azbučnikom prelaze iz apstraktog u konkretno. Abecedar, azbučnik ili alfabetar pruža nam jasno definisan broj i sadržaj tematskih ili hronološki osmišljenih oblasti, kao i njihov međusobni odnos u pogledu obima. Obim je, rečeno je, „oruđe” pomoću kojega se saopštava stav autora leksikona spram određene teme. Jer, u leksikonima treba po svaku cijenu izbjegavati pridjeve kao što su „najljepši”, „najbolji”, „najvažniji” i sl. Najvažnije je ono što dobije najviše prostora. Tako se izriče stav.

Tokom praktičnog rada na stvaranju leksikona prolazi se kroz više faza. Navedimo ih u kratkim crtama. Rad počinje izradom inicijalnog dokumenta — *eleborata*. On bi trebalo da sadrži programske osnove i koncepcijska načela. Nakon toga, pristupa se radu na organizovanju i konstituisanju redakcije i pomoćnih radnih tijela leksikona koji se docnije sastaju u punom obimu da bi pristupili aktivnostima u vezi sa izradom abecedara i osnovnih uputstava za pisanje leksikografskih članaka. Uputstvo sadrži podatke o formi, sintaksi, semantici članaka. Nakon toga slijede redaktura, lektura i imprimatura leksikografskih članaka, a paralelno teče rad na prikupljanju i selekciji likovnih elemenata. Najzad, slijedi utvrđivanje tehničkih parametara izdanja, dizajn i prelom knjižnog bloka izdanja i štampa.

Živimo u vremenu koje karakteriše izlazak velikog broja novih monografskih, pa i leksikografskih izdanja. Da bi jedan leksikon mogao biti svrstan u kategoriju dobrog i korisnog izdanja, potrebno je da ga odlikuju: a) *zaokruženost* odnosno *cjelovitost* (informacija koju članak nudi treba da bude precizno naučno-metodološki kontekstirana i potpuna); b) *stručna pouzdanost* (korišćenje adekvatnih izvora i faktografska utemeljenost); c) jasnoća (bez neodređenosti, nejasnoća, nepotrebnih analogija); d) *ekonomičnost i sažetost* (težnja da se u zadatom obimu saopšti što je moguće više činjenica);

⁶ *Ibid.*, str. viii.

e) *praktičnost i pouzdanost* (osobina da leksikografski članak od strane korisnika može biti na lak način pronađen po svom nazivu i upotrijebljen).

Konačno i umjesto zaključka recimo: tokom rada na leksikografskim projektima vlastite kapacitete uputno je staviti u funkciju višeg interesa, uz duboku svijest o značaju leksikona u tako važnom procesu kakav je pospješivanje transfera znanja u široj zajednici. Leksikoni, enciklopedije i rječnici vjekoviti su pouzdani oslonac korisniku i istraživaču i zbog toga je uloga svih učesnika u procesu njihovog stvaranja bitna, a odgovornost velika.

LITERATURA

- [1] Драгићевић, Рајна М., „Развој практичне и теоријске лексикографије”, у: *Са времена српска лексикографија у теорији и пракси* (колективна монографија), уредник Рајна М. Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- [2] Hartman, R. R. K., James, Gregory, *Dicionary of Lexicography*, Routledge, London and New York, 1998.
- [3] Щѐрба, Лев Влади́мирович, „Опыт общей теории лексикографии”, Лексикография русского языка, II, под редакцией Д. М. Поцепни, Санкт Петербург: Факультет филологии и искусств Санкт-Петербургского государственного университета (година првог издања текста 1940).
- [4] Zgusta, Ladislav, *Priručnik leksikografije*, preveo i predgovor napisao Danilo Šipka, Svjetlost Sarajevo, Zavod za udžbenike Sarajevo, 1991.

Vladimir ROGANOVIĆ

ON THE METHODOLOGY OF LEXICON PRODUCTION

Summary

The complex methodology of producing lexicographical works, as established by long-standing experiences and endeavours of European lexicographers, is constantly enriched by new theoretical and practical insights. Regardless, it cannot be declared that, at the beginning of their work on new encyclopedias or lexicons, today's lexicographers and participants in lexicographical projects are in possession of some unique and universal „formula” that would answer all the questions they will face from the inception of the conceptual guidelines of a lexicon to the publication and digitization of their works. Although the pathways leading to lexicon production are fluid and never quite alike, lexicographical theory and practice do offer some basic methodological directions to follow on this journey. This work will synthesize some good examples.

Key words: lexicons, practical lexicography, methodology